

www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Mâtürîdî'ye Göre Kalp Mühürlenmesinin Psikososyal Sebepleri

The Psycho-Social Causes of Heart Sealing According to Al-Maturidi

Osman Oral*

Abstract: The heart the center of biological life, is associated with one's mental and emotional life. He is the source and tool of knowledge and thought, and the center of understanding and realization. Positive and negative psychological heart states such as cleaning the heart, goodness of the heart, the stability, reconciliation of the heart, disease, misgiving, hardening of the heart, rust, curtain, deflection, sealing are explained. Belief, disbelief, anger, hatred, love, respect, regret, takwa and hushu are some of the actions of the heart. The state of happiness that Allah wants from his servants, with a sound heart (kalb-i selim), came with a heart returning in repentance (kalb-i münib), clean heart, calm peace, trust heart (kalb-i sekine) and the remembrance heart (kalb-i mutmain). In other words, the heart for in the tawhed and taqwa, free from association with Allah, disbelief, denial, discord and injustice. According to the great Turkish scholar Maturidi (d.333/944) beliefs are in the heart. It is a place where faith and disbelief, love and hatred, that is, the struggle of good and evil. It is the heart that distinguishes man from other creatures, that allows him to think and understand with reason, and that is responsible for his free will. The heart must show acts of faith, love, intention, ichlas (pure love) takwa, hushu, repentance and forgiveness in the guidance of the functional mind and revelation in accordance with the wisdom of creation. His wisdom of creation is to find guidance, to attain wisdom with knowledge, to know the creator, to worship Allah, to love him, to be patient and to be grateful. Some scholars say that the evil nature of his heart does not create Allah, but al-Maturidi believes that all kinds of deeds are created by Allah. It also goes to the conclusion that there is a heart that chooses and confirms action with the mind, sense and free will. Termination of the function of the heart capable of understanding and understanding the facts, it is called "matter on sealing of heart" to blunt the ability to turn to truth, goodness and beauty. Acts that convey the seal to the sealing process as well as those who interpret it as truth or metaphor are examined. Is the heart seal the result of man's free choice of actions, or is it by force of divine will? According to the al-Maturidi, the reason heart seling; after psychosocial acts of blunder, discord, denial, and cruelty heart's remorse and repentance, it does not use his mind and will in a good way to correct his state of heart with internal purification. Therefore, heart sealing is a result. In this study, according to al-Maturidi, the states of the heart and psycho-social causes of heart sealing are examined.

---

* (Emekli)Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(Emeritus)Asst. Prof. Dr., Bozok University, Faculty of Theology
ORCID 0000-0002-6403-5144

osman-oral@hotmail.com

Cite as/ Atf: Oral, O. (2020). Mâtürîdî'ye göre kalp mühürlenmesinin psikososyal sebepleri, *Turkish Studies*, 15(1), 499-517. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39529>

Received/Geliş: 30 October/Ekim 2019

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020

Copyright © MDE, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 29 February/Şubat 2020

CC BY-NC 4.0

Structured Abstract: The aim of this study is to examine the heart manners and states of the psychological actions that convey the process of sealing the heart with the psycho-social reasons of sealing the heart in the special of al-Maturidi (d.333/944), the founder of “Maturidiyye” or “Maturidism”, a scholar of Tafsir, Fiqh and Kalam who grew up in the Turkish-Islamic world. The purpose of this article is to examine the psycho-social causes of heart sealing and the psychological and sociological actions that convey the process of sealing. The great Islamic Turkish scholar al-Maturidi’s views on the sealing of the heart are important for determining today’s beliefs. Al-Maturidi emphasizes that individual and collective responsibility is psycho-social basis in the social life. He defends peace and tolerance against the currents of belief that exclude, discriminate, and destroy social unity and peace in his human and love centric interpretations. His interpretation and expression of religious texts with an embracing, tolerant and mutitile approach, rather than being repulsive, made his methods objective and Universal. His “Kitab at-Tawhid” and “Ta’wilat al-Qur’an” are examined within the framework of his unique works. The heart, the center of biological life, is associated with one’s mental and emotional life. He is the source and tool of knowledge and thought, and the center of understanding and realization. Positive and negative psychological heart states such as cleaning the heart, goodness of the heart, the stability, reconciliation of the heart, disease, misgiving, hardening of the heart, rust, curtain, deflection, sealing are explained. Belief, disbelief, anger, hatred, love, respect, regret, takwa and hushu are some of the actions of the heart. The state of happiness that Allah wants from his servants, with a sound heart (kalb-i selim), came with a heart returning in repentance (kalb-i münib), clean heart, calm peace, trust heart and the remembrance heart (kalb-i mutmain). In other words, the heart for in the tawhed and taqwa, free from association with Allah, disbelief, denial, discord and injustice. According to the Abu Mansur al-Maturidi beliefs are in the heart. It is a place where faith and disbelief, love and hatred, that is, the struggle of good and evil. It is the heart that distinguishes man from other creatures, that allows him to think and understand with reason, and that is responsible for his free will. The heart must show acts of faith, love, intention, ichlas (pure love) takwa, hushu, repentance and forgiveness in the guidance of the functional mind and revelation in accordance with the wisdom of creation. His wisdom of creation is to find guidance, to attain wisdom with knowledge, to know the creator, to worship Allah, to love him, to be patient and to be grateful. Some scholars say that the evil nature of his heart does not create Allah, but al-Maturidi believes that all kinds of deeds are created by Allah. It also goes to the conclusion that there is a heart that chooses and confirms action with the mind, sense and free will. Termination of the function of the heart capable of understanding and understanding the facts, it is called “matter on sealing of heart” to blunt the ability to turn to truth, goodness and beauty. Acts that convey the seal to the sealing process as well as those who interpret it as truth or metaphor are examined. Is the heart seal the result of man’s free choice of actions, or is it by force of divine will? According to the al-Maturidi, the reason heart seling; after psychosocial acts of blunder, discord, denial, and cruelty heart’s remorse and repentance, it does not use his mind and will in a good way to correct his state of heart with internal purification. Therefore, heart sealing is a result. In Al-Maturidi, the heart that accepts and denies faith with its free will reflects as much a difference in individual and community life as the difference between the dead and the living. The hearts that are pure, pure, shivering, pure and peaceful in the sight of Allah, in other words, in order to avoid his prohibitions in the performance of his commands, are filled with awe and awe. He is graceful and soft, not rigid, likes positive and good deeds, does not enjoy evil, vulgarity and ugliness.jungies are not good. He obeys God and follows his commands and avoids what he forbids. He loves Allah and loves what he has created for him and is merciful. He does not forget the meeting of his beloved, the death of his return, and the stages of the hereafter, and is far from heedless. He knows that the construction of the hereafter is in a world of testing full of wisdom, he is patient with the negative situations that come to him, and he is grateful for the positive ones. He evaluates every moment well and beautifully. The faithful heart is different, dignified and peaceful in its clothing, eating and drinking in psycho-social relationships in the individual, family and society. He has the heart to turn his world and the hereafter into bliss. It is important to know the state and actions of the heart well, to be a good and beautiful person. Al-Maturidi who cares about the free will of man, states that the process of sealing the heart is the result of man's own actions. “The Psycho-Social Causes Of Heart Sealing According To Al-Maturidi”, in this article titled, al-Maturidi’s “Kitab at-Tawhid” and “Ta’wilat al-Qur’an” works within the framework of deskriptif manner; “Attitudes and states of the heart”, “The pleasure of sealing the heart”, “Psycho social actions that seal the heart” with its main titles, its search for solutions to faith and philosophical problems is examined and evaluated.

Keywords: Heart, Mind, Will, Sealing, Al-Maturidi

Öz: Biyolojik hayatın merkezi olan kalp, kişinin zihinsel ve duygusal hayatıyla ilişkilendirilir. O, bilgi ve düşüncenin kaynağı ve aracı, anlama ve idrâk etmenin merkezi kabul edilir. Kalbin temizliği, iyiliği, duruluğu, uzlaşması, hastalığı, vesvesesi, taşlaşması, paslanması, perdelenmesi, sapması, mühürlenmesi gibi olumlu olumsuz psikolojik kalp halleri anlatılır. İman, küfür, öfke, nefret, sevgi, saygı, pişmanlık, takvâ ve huşu gibi olgular kalbin fiillerinden bazılarıdır. Allah'ın razı olduğu ve kullarından istediği selim, münib, temiz, sekîne ve mutmain kalp yani şirk, küfür, inkâr, nifak ve zulümden arınmış tevhid ve takvâ üzere olan kalptir. Büyük Türk âlimi Mâtürîdî (ö.333/944)'ye göre inançlar kalpte olur. Orası iman ile küfrün, sevgi ile nefretin yani iyiliklerle kötülüklerin mücadele yeridir. İnsanı diğer canlılardan ayıran, akılla düşünme ve anlamasını sağlayan, özgür iradesiyle sorumlu olan kalptir. O, yaratılış hikmetine uygun olarak işlevsel aklın ve vahyin kılavuzluğunda imân, sevgi, niyet, ihlâs, takvâ, huşu, pişmanlık ve affetme gibi eylemler sergilemelidir. Kalbin yaratılış hikmeti, hidâyeti bulmak, ilimlerle hikmete ulaşmak, yaratıcıyı tanımak, Allah'a kulluk etmek, O'nu sevmek, sabretmek ve şükretmektir. Bazı âlimler kötülük nitelikli kalbî eylemleri Allah yaratmaz derken Mâtürîdî ise her tür fiili Allah'ın yarattığı kanaatindedir. Akıl, duyu ve özgür iradesiyle eylemi seçen ve onaylayan kalp olduğundan sonucuna da katlanır. Gerçekleri kavrayıp benimseme kabiliyetine sahip kalbin fonksiyonunun sona erdirilmesi, doğruya, iyiye ve güzele yönelme yeteneğinin köreltilmesine "kalp mühürlenmesi" denilir. Mühürlenmeyi, hakikat veya mecaz olarak yorumlayanlar olduğu gibi mühürlenme sürecine ileten eylemler de incelenir. Büyük Türk âlimi Mâtürîdî'ye göre kalp mühürlenmesinin sebebi; gaflet, nifak, inkâr ve zulüm türü psiko-sosyal eylemlerinden sonra kalbin pişmanlık duyup tövbe etmemesi, içsel arınma ile kalbî halini düzeltme konusunda aklı ve iradeyi iyi yönde kullanmamasıdır. Dolayısıyla kalp mühürlenmesi bir sonuçtur. Bu çalışmada Mâtürîdî'ye göre kalbin halleri ve kalp mühürlenmesinin psiko-sosyal sebepleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalp, Akıl, İrade, Mühürlenme, Mâtürîdî

Giriş

Düşünce ve kültür dünyasında gönül veya yürek denilen kalp genelde iki şekilde anlaşılır. Biri; göğsün sol tarafında çam kozalağına benzeyen, vücudun her tarafına kan pompalayan hayatî öneme sahip bir organ, diğeri; şuur, idrâk, his, duyu, akıl ve irâde gücünün merkezi, sorumluluk yüklenip cezâ ve mükâfatı olan, hidâyetle iman eden, dalâletle küfür karanlığında mühürlenmiş ruhanî bir latifedir. İman, küfür, öfke, nefret, sevgi ve saygı vb. olgular bu tür kalbin fiillerinden bazılarıdır (Kindî, 2002: 259 vd; Topaloğlu-Çelebi, 2010: 176). Hz. Peygamber'in "kalp iyi ve düzgün olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur" (Buhârî, 1981: "İman" 39) ifadesi vücudu canlı tutan maddî kalbin hâkim, idareci konumunda olduğu gibi manevî kalbin de ruhî güçlerle bağlantılı bir yönetici gibi olduğunu da anlatır. Bir şeyin içini dışına altını üstüne getirip ters çevirme, dönüştürme anlamıyla kalp, duyduğu, gördüğü, aklıyla tarttığı delillerle inanç ve kanaatini değiştirir. Bu değişim dönüşüm yetisinden dolayı "kalp" denilir, değişme ve değerlendirme merkezi kabul edilir (İsfahanî, 1992: "glb" madd; İbn Manzur, 1994: "glb" madd). Kur'ân'da anlama, kavrama, düşünme ve hakikatleri bilme anlamında fuad, sadr, lüb ve nüha kelimeleri de kalp ile aynı kategoride anlamlandırılır (Tirmizi, 1958: 70 vd). İman, inkâr, idrâk, mesuliyet, his ve duyguların merkezi gösterilir (el-Maide 5/41; el-Araf 7/179; el-İsra 17/36; el-Hac 22/32, 46; el-Hucurat 49/14). Kalp temizliği, duruluğu, hastalığı, vesvesesi, paslanması, perdelenmesi, taşlaşması, sapması ve mühürlenmesi gibi psikolojik kalp eylemleri de anlatılır. Olumlu ve olumsuz kalp halleri, eylemleri, hidayet ve rahmet mahiyetinde idrâk için akıllara sunulur. Yine Kur'ân'da kalpte iyi, sağlam, sağlıklı bir niyet olmadan yapılanların Allah katında değeri olmadığı (el-Maide 5/27; el-Hac 22/37), kalbin onayı olmadan müslüman olunamayacağı (en-Nisa 4/145; el-Hucurat 49/14), selim, münib, temiz ve mutmain kalbin hal ve eylemlerinin mahşerde geçerli olduğu da açıklanır (Mâtürîdî, 2005b: XIV/93, 115; Râzî, 1981: II/54-6). Kötü kalp eyleminin yaratılması, irade hürriyeti ve sorumlulukla ilgili tartışmalar olduğu gibi mühürlenmeyi hakikî anlamda anlayan Selefîyye âlimleri olduğu gibi mecazî anlamda algılayan Mu'tezile ve Şîâ âlimleri de vardır (Râzî, 1968: 78 vd; Yavuz, 2010: 39/286-7).

Büyük Türk âlimi Mâtürîdî (ö.333/944)'ye göre Allah Hakîm'dir, hikmet sıfatı da vardır. Kalbin yaratılış hikmeti; hidâyeti bulup imân etme, ilimlerle hikmete ulaşma, yaratıcıyı tanıyıp

kulluk, merhamet, sevgi, sabır ve şükür hallerini göstermesidir. Kalbin yaratılış hikmeti dışına çıkması onun perdelenmesi, körelmesi, hastalanması ve mühürlenmesidir (Mâtürîdî, 2005a: 218, 604, 607-8). Hikmetleri inkâr eden kalp, inkâr ve küfür eylemini ısrarla sürdürünce kalp mühürlenmesini (hatm, tab) bir sonuç olarak Allah yaratır. Gerekçesi de inkâr, zulüm, gaflet ve fisk gibi eylemlerin sonrası kalbî pişmanlık duymama yani inkâr, gaflet, nifak ve zulüm türü kalbî eylemleri ısrarla sürdürme, akıl ve irade türü kalbî yetilerini yaratılış hikmetlerine uygun kullanmamadır (Mâtürîdî, 2005a: 218, 551; 2005b: I/35, VI/9, 428). Mâtürîdî'ye göre kalbin merkezinde, büyük bir ilahî lütuf, insanda bulunan en aziz şey akıl, küfür ve imansızlık halinde en büyük musibet haline gelir. Rabbi tanımayan bir akıl, kalbe işkence çektirir, diğer kalplere de belâ ve musibet verir (Mâtürîdî, 2005a: 160, 223; 2005b: I/35, 38, II/23, 27, IV/227). Mâtürîdî'de kalp hallerini, eylemlerini ve sonuçlarının ne olduğunu iyi bilmek gerekir ki “kendi öz yapısını tanıyan rabbini de tanı” ilkesi gereğince kalp yaratılış hikmetlerine uygun bir şekilde kullanılabilirsin, ilahi isim ve hikmetler de anlaşılabilirsin. Bir de kalbi zararlı pozisyonlardan korumak ve yararlı yollarda kullanmak yerine getirilmesi gereken bir ödevdir (Mâtürîdî, 2005a: 159 vd, 208-9). Meleğin görevi hayır ve hikmet telkini, şeytanın da dalalet ve kötülük vesvesesi olduğunu belirten Mâtürîdî, bedenin kan dolaşımında kalbin önemli bir etkisi olduğu gibi melek ve şeytan da yaratılış görevini her tarafa manevî kalp ile yaptığını söyler. O, kulun kalbî eylemlerde sorumluluk bilincini şöyle anlatır:

“Vesvese kalbî bir hal olup kalbi meşgul eden ve dini konularda şaşkınlık doğuran bazı fikirlerin telkiniyle oluşur. Biz insanlar Allah'ın lütfuyla şeytandan gelen tahrikleri farketme imkanına sahip kılınmışızdır. Bize düşen görev; şeytanlar ve meleklerin kalbî telkinlerini sorumluluk yönünden bilmek, manevî hayatımızı etkileyebilecek kalbi fiil ve vesveseler konusunda dikkatli olmaktır” (Mâtürîdî, 2005b: XVII/404-5).

İnsanın kalp, nefis ve akıl sahibi bir varlık olduğunu vurgulayan Mâtürîdî, Allah'a itaat yükümlülüğü olan kalbin nefsin arzularına uyması, yıkıcı fikrî ve şeytanî vesveselerden kurtulmanın yollarını da bilemeyince zararlı olur, der. O, Kur'an'da gönüllere şifa veren öğüt ve hikmetler olduğunu, önyargılı inatçı ve düşünmeyen câhil mukallid dışında herkesin bu hikmetlerden istifade etmesini de önerir (Mâtürîdî, 2005a: 68, 89; 2005b: V/143, 210-2, 284, VII/200-1).

Bu çalışmanın amacı; Türk-İslâm dünyasında yetişen “Mâtürîdiyye” veya “Mâtürîdîlik” adlı itikâdî ekolün kurucusu, tefsir, fıkıh ve kelâm âlimi Mâtürîdî özelinde kalp mühürlenmesinin psiko-sosyal sebepleri ile mühürlenme sürecine ileten psikolojik ve sosyolojik eylemlerin kalbî tavır ve hallerini incelemektir. Konu Mâtürîdî'nin “Kitabu't-tevhid” ve “Te'vilâtü'l-Kur'an” eserleri çerçevesinde deskriptif tarzda; “kalbin tavır ve halleri”, “kalbin mühürlenmesi keyfiyeti”, “kalbi mühürleten psiko sosyal eylemler; küfür, gaflet, nifak, zulüm” başlıkları ile onun kelâmî-felsefî problemlere çözüm arayışları incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Kalbin Tavır ve Halleri

Riya, kibir, nifak, küfür, haset gibi olumsuz eylemler kalpte ortaya çıktığı gibi, ihlâs, niyet, tevazu, takvâ, tövbe, sabır, şükür, sevgi ve rıza vb. haller de kalpte oluşur. Dolayısıyla kalp, idrâk ve anlayışın gerçekleştiği merkez, iman ile küfrün, tasdik ile inkârın, sevgi ile nefretin, sevinç ile üzüntünün, ihlâs ile riyanın, doğruluk ile yalancılığın yani iyilikler ve kötülüklerin mücadele yeridir. Kur'an'ın verdiği bilgiye göre kulak ve göz aracılığıyla gelen batıl, yanlış bilgiler akledilmeden kalbe gelirse orası kirlenir, içi şek, şüphe, korku, ümitsizlik, nifakla dolar ve kalp hastalanır, katlaşır, perdelenir, körleşir, ısrarla bu halini sürdürürse sonunda mühürlenir (el-Bakara 2/10; Al-i İmran 3/151; et-Tövbe 9/45, 77, 125; el-Hac 22/53). Kalpteki her türlü hâl ve eylemin insanın özgür isteğiyle gerçekleştiğine vurgu yapan Mâtürîdî'ye göre kalbin olumlu veya olumsuz tavır ve halleri şu şekilde özetlenebilir.

Selim, Münib ve Tâhir Kalp

Mâtürîdî'de Allah'ın razı olduğu, kulundan her zaman istediği şirkten uzak tevhid ve takvâ üzere olan selim, münib ve tâhir kalp halidir (eş-Şuara 26/89; el-Ahzâb 33/53; Kaf 50/33). Ya da

kalbin âfetlerinden ve günahlardan uzak ihlâs ile dolu, orada Allah'tan başkasına yer verilmeyip pay ayrılmayan, mal ve evlat kaygısından arınmış, nefsânî zaaf ve hastalıklardan kurtulmuş kalptir. Bu tür kalbin prototip şahsiyetleri; Hz. İbrahim ve Hz. Nuh gibi Alah'ın yeryüzünde seçtiği insan türünden elçilerdir. Onlar selim kalple Allah'a yönelerek bu tür kalbî tavır ve hali göstermişlerdir (es-Saffat 37/83-86). Hz. İbrahim aklın, insafın, vicdanın ve sezgilerin, insanı kaçınılmaz olarak çekip götürdüğü metafizik sorgulamaları başlatan ve Allah'ın varlığına ve birliğine, delile dayalı olarak kalben ikna olan ilk modeldir, denilir (Düzgün, 2015: 222). Mâtürîdî'ye göre selim kalbin niteliği şirk, inkâr, kibir, gurur, kıskançlık, kin, öfke, riya, cimrilik gibi kalbî hastalık ve nefsânî tutkulardan uzak; aklî melekelerini yaratılış hikmetlerine uygun bir şekilde kullanarak kendine yetkinlik, erdemli, güzel hasletler kazandırmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: I/145-6, X/309).

Mâtürîdî'de Allah'ın razı olduğu kalp hallerinden münib kalp, görmediği halde Rahmân'a saygı duyan, Allah'ın emirlerini yerine getiren yasakladıklarından da kaçınan kalptir. Bu tür kalbin özelliği, basiretin yani kalp gözünün açılması için yer ve göklerdeki delilleri objektif tarzda inceleyip hikmetlere ulaşmada çaba göstermesidir. Âyette “yeri yayıp döşedik, sabit dağlar ve orada her türden kalp açıcı çift bitkiler bitirdik. Bütün bunları, Allah'a münib kalbe ulaşmada basiretin açılması ve tefekkür için yaptık” (Kaf 50/7-8) denilir. İtaat ve eylemini Allah'ın rızasına yönelik yapan münib kalp; delilleri araştırmasının ötesinde yaratılmışlara yardım, merhamet, Yaratan'ın rızası için her fırsat ve ânı değerlendirmektedir (Mâtürîdî, 2005b: XIV/93, 115). Bu kalp hali Türk topluluklarında “Yaratılanı hoşgör Yaratanı ötürür” ile “her geceyi kadir, her gördüğünü hıdır bil” anlayışına dönüştüğü söylenebilir. Mâtürîdî'ye göre tâhir yani temiz kalp hastalıklardan arınmış sıhhatli kalp halidir. Allah fert ve toplum hayatında koyduğu hükümleriyle kalplerin temiz halini ister. Bu tür kalbin niteliği gözlerini memnû/yasak ve istenmeyen shevî bakışlardan koruması, kulaklarını haramları duymaktan sakındırması, düşmanlık, kin, nefret ve anarşiye yol açmayı önlemede diğer kalpleri de korumasıdır. Temiz kalp; şirk, nifak, fisk, zulüm gibi tavır ve eylemlerle kendi kalbini hastalandırmadığı gibi başkalarının da kalbini de hastalandırmaz. Mâtürîdî'ye göre Allah “erkekler ve kadınlar gözlerini sakınsınlar..” (en-Nur 24/30-31) isteğiyle kalbin temiz kalması için gözlerden gelecek zararlardan kalplerini korumalarını istemektedir. Dolayısıyla kalbi zararlı pozisyonlardan korumak ve temiz bir halde kalbi yararlı yollarda kullanmak yerine getirilmesi gereken bir ödevdir (Mâtürîdî, 2005a: 159 vd, 208-9; 2005b: X/138 vd, XI/375-6).

Sekîne, Ürperen ve Mutmain Kalp

Kalbin güven ve huzur halini anlatan sekîne; ağır başlılık, vakar, rahmet, güven, korku ve tedirginliğin yok olması, imân dolu kalbi teskin eden, güven veren, nefsanî arzulara meyilden alıkoyan haldir (Isfehani, 1992: “skn” mad). Mâtürîdî'ye göre kalplerin kendisiyle sukûna kavuştuğu bir hal olan sekînet “Allah, Rasulüne ve mü'minlere sekîne indirdi” (et-Tövbe 9/26, 40) yani şiddetli korku, hüznün sonrası hangi şekilde sukûn bulacaksa Allah'a yönelen kalplerin o şekilde güven dolu sukûneti yaratması, elçisinin ve mü'min kalbin isteği üzerine Allah'ın kesin delillerle kalbî huzur ve güven indirmesidir. Bir diğer deyişle kalbin imân hali ve huzurunun artması sekîne içinde olmasıdır. İnsanların ve melekelerin dahi bilmediği kalbî hallerini Allah mutlak ilmiyle bilir, kalbî isteklere cevaben Allah onlara sekîne verir (el-Fetih 48/4, 18, 26; Mâtürîdî, 2005b: VI/364, XIV/12-3, 30-1). Mâtürîdî'de kalplere sekînetin indirilmesi Allah tarafından kalpte huzur ve güvenin yaratılması yani kalpleri ve ruhları sukûnete kavuşturan bazı sebepler, farklı bir takım özellikler ve Allah'ın kalplere lütfettiği kalbi rahatlatan çeşitli halleri yaratmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: XIV/39).

Sekîne kalp; Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak sûretiyle kalbin huzur ve sukûn halinde mutmain, duyu ve duyguların duru, nefsanî isteklerden uzak, aklî işlevsellik, sağlam irade, cesaret ve takvâ halinde olmasıdır. Mâtürîdî'ye göre ürperen kalp, Allah'ın hikmetleri, hüküm ve delilleri zikredildiğinde hamdetme ve şükretme niyetiyle ürperen hassas kalp halidir (el-Enfal 8/2; el-Hac 22/35). Bu tür kalp, nifak, zulüm ve hastalıklı hallerden uzak, yakın delillerle mutmain, içselliğin sadakati, doğruluğu davranışlarına huşu şeklinde yansıyan, Allah'ın rızasına uygun güzel

ve davranışlar sergileyememe endişesiyle titreyen kalptir. Takvâ üzere hem kendi hem de çevresine huzur ve mutluluk saçan ürperen kalp tutumu, hata ve masiyete girme korkusu, Allah'ın hoşnutluğu ve rızasına erememe endişesi, korku ve ümit (havf ve reca) arasında her ânını huşu ile geçirmektedir. Güzel ve iyi eylemlerinin kabul olması için acizlik içinde duâ ile rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek veren, Allah için yaratıklara gönülden ihlâsla infak eden (el-Müminun 23/60), Allah'ın rahmet, lütuf ve merhametini ummada titreyen içi imân dolu, tertemiz kalp halidir. Bu tür kalp Allah'a selim, temiz, münib ve mutmain kalp hali ile dönmeyi havf ve reca halinde ürpererek beklemektedir (Mâtürîdî, 2005b: VI/170-1, X/40).

Mâtürîdî'ye göre mutmain kalp; şek ve şüphelerden uzak kesin karar sahibi, doyum noktasında huzur ve sükuna ulaşmış, kötülüklerden arınmış ve dinmiş kalp halidir. Hz. İbrâhim'in "inanıyorum fakat kalbimin mutmain olması için" (el-Bakara 2/260) ifadesinde anlatılan kalbin mutmain yani tam kanaat halinde olmasıdır. Dirilmeyi gözleriyle görüp duyularıyla da hissedince Hz. İbrahim'in kalbi huzur ve sukûn bulmuştur (Mâtürîdî, 2005b: II/173-4). "İyi bilin ki kalpler/gönüller gerçek manada ancak Allah'ı zikirle mutmain/huzur bulur" (er-Ra'd 13/28) âyetini yorumlayan Mâtürîdî, bu âyetin kalpteki imânın dışarıya psiko sosyal tezâhürü yaratılmışlara yararlı iyi davranışlar sergilemekle huzûr ve sukûn bulduğuna işaret ettiğini belirtir. O'na göre Allah'ı anmak; Yaratıcı'nın emir ve yasaklarını her an hatırlamak, Yaratıcı'nın rızasına uygun akıl, zihin, kalp ve organsal eylemlerde bulunmaktır (Mâtürîdî, 2005b: VIII/427, XVII/254). Kalp madde, sosyal pozisyon, ekonomik durum, ilim ve maneviyat bütünlüğüyle tatmin olur. Yararlı eylemler sergileyen imânlı kalp yalnız olmadığını bilir, ona şah damarından daha yakın ve zor durumda kaldığında her şeye yardım eden yüce bir varlığın olduğunu hisseder. Bu his öylesine güçlüdür ki kalbin darlığa düşmesine engel olur. O kişi de depresyon belirtileri, karamsarlık, dalgınlık, unutkanlık, konsantrasyon güçlüğü, gerginlik, bunaltı ve endişe hali olmaz (Tarhan, 2004: 102 vd). Böylece kalp, ancak Allah'a imânla inşirâh bulup mutmain olur. Mutmain kalp, nefsi kontrol altında tezkiye etmiş, Allah'a gönül bağlamış selim haldedir. Tevhid üzere olan bu çeşit kalp mutmain olmak için Allah rızasına uygun psiko sosyal eylemlerde bulunur. Böylece bu tür kalp dünya ve âhirette huzurludur (el-Fecr 89/27; Mâtürîdî, 2005b: XVII/202-3). İmânla güven ve selâmette olan kalbin, maddî ve manevî endişeleri giderilir, istikrâr ve huzur içine yerleşir, zorluklara tahammül gücü artırılır. Kalp Allah'a teslim olarak O'nun emirlerini yerine getirmeye çalışır (Pazarlı, 1982: 28-9; Yapıcı, 2007: 307 vd). Mâtürîdî "Ey imanla mutmain olmuş kalp/nefis! Sen Allah'tan razı, Allah da senden razı..." (el-Fecr 89/27-30) ifadesinde işaret edildiği gibi Allah'ın mü'minleri dünyada er-Rahmân, âhirette er-Rahîm ismiyle her türlü maddî ve kalbî azaptan selâma erdiren, dünyada ve âhirette kalpleri huzura kavuşturan olmasındandır, der. Kalp, imân etmekle mutmain, inşirâh bulur (el-Haşr 59/23; Mâtürîdî, 2005b: V/211, XV/95-6, XVII/254-5). Selim, münib, sekîne, ürperen ve mutmain kalbî hallerin fert ve toplumda mutlu ve huzurlu yaşayan sıhhatli ve temiz kalpler olduğu da söylenebilir.

Maraz Kalp

Maraz kalp; aklî işlevlerini yerine getirmesine engel, sıhhatini kaybetmiş kalp halidir (el-Bakara 2/10; el-Ahzâb 33/32). Mâtürîdî'de ölü kalp kafirin, diri kalp mü'minin, maraz kalp münafığınadır. Bu tür kalp, ölüyle diri, ölümle hayat arasındaki gibi, tereddütler içinde gelgit haldedir. Alâmetleri; yalan, aldatma, inkâr, vefasızlık, dünyevî sıkıntı endişesiyle hakikatten yüz çevirme, ümitsizlik, nefsânî ve şehvânî arzulara gafletle dalmadır (Mâtürîdî, 2005b: I/36, XI/339). Bunların yanında hastalıklı kalplerin ucub, riya, hırs, tamah, haset, gazab, şehvet, mal yığılma ve toplama sevgisi, yeme için yaşama ile tokluk, acelecilik, cehalet, fiske, cimrilik, taassup gibi belirtileri sayılabilir (Attar, 1984, 61). Allah'a ve âhiret gününe imân ettik derler ama gerçekte imân olmamasını (el-Bakara 2/8) Mâtürîdî, dilin söylediğini kalbin onaylamamanın maraz kalbin özelliği, münafığın kalp halini anlattığı kanaatindedir. Hastalıklı kalp, hak ve ilahi hikmetleri kavrayamadığı için anlayışsız, gerçeği görüp ona inat ve kibrinden uymadığı için cehalet içindeki kalptir (el-Mü'minun 23/63; Mâtürîdî, 2005b: I/35, X/9, 42). Mâtürîdî, kalp açıkça yalan ile tekzip hâlde iken nifak kalp hastalıklı karakteri ile tekzip, yalan ve aldatma hallerinde, batılı hak gösterme çabasıdadır, der (Mâtürîdî,

2005b: IV/88-9). Pişman olup içsel durumunu özgür iradesiyle düzeltmeyen maraz kalbin dışarıdan müdahale ile arınması ve düzelmesi mümkün değildir (et-Tövbe 9/80; Mâtürîdî, 2005b: VI/421-2).

Galiz Kalp ve Zeyğ Kalp

Galiz; gönüllerde nefret uyandıran kaba, katı kalp halidir. Mâtürîdî, Allah'ın leyyin, yumuşak kalpleri ülfet ve kaynaşma için sevgiye, birliğe, dananışmaya sebep kıldığını, ayrışma ve uzaklaşmanın sebebini de galiz kalplere bağladığını söyler. Galiz; haset, kin, intikam barındıran affetme ve hoşgörü niteliği taşımayan kalptir. Kalbin sıhhatli olması için vazgeçmesi gereken duygu ve şeytanî olan kin, ağır bir yük olduğundan kalp hep gergindir (el-Maide 5/64, 91; Tarhan, 2014: 193). Yine Mâtürîdî, leyyin kalp ile affetme ve hoşgörünün zıddı olan galiz kalbin niteliği varlıklarda nefrete, ayrılığa sebep vermesi, hem psikolojik hem de sosyolojik birliği ve düzeni de bozmasıdır, der (Âl-i İmran 3/159; Mâtürîdî, 2005b: II/457). Dolayısıyla Mâtürîdî düşüncesinde kalbin yumuşaklık yerine çeşitli etkenler sonucu özgür iradesiyle nefreti ve katılığı seçmesi sebebiyle sonuç olarak kalp galiz şekle dönüşmektedir. Mâtürîdî'de zeyğ; istikametten sapmış, içi kötü niyet, şek ve şüphe unsurlarıyla dolu, psiko sosyal hayatta fitne ve ayrılık niyetli kalp halidir. Yaratılışın hikmetlerini bilinçli kavramak istemeyen bu tür eğri kalbe haktan ayrılan, şüphe ve tereddüt içindeki kalp denilir (Mâtürîdî, 2005b: II/242). Kalbin mühürlenme sürecindeki zeyğ, Kur'ân'da emri yerine getirmeme emre uymamadır (es-Sebe 53/12). Kalplerinde zeyğ olanlar, yani sırat-ı müstakim'den çıkınca Allah da o tür kalpleri saptırır (Al-i imrân 3/7; es-Saf 61/5). Böylece hidayet, hikmet ve hakikatten yüz çeviren zeyğ kalp mühürlenme sürecine girer. "Rabbimiz! Hidayetten sonra kalplerimizi tuziğ/eğritme!" (Al-i İmrân 3/8) duâsıyla kalbe, doğruluk, hikmet ve güzelliklerden sapmaması için psikolojik telkin ve kodlama yapılması öğütlenir. Konuyu Allah'ın ilmi, yaratması ile kulun iradesi yönünde irdeleyen Mâtürîdî'ye göre kalp hidayetin yerine özgür iradeyle küfrü seçtiğinde, nedamet duyup tövbe etmeyeceğini de Allah bilince o kalpte hidayeti değil de "zeyğ" eylemini yaratır (Mâtürîdî, 2005b: II/245).

Gâfil ve Taş Kalp

Mâtürîdî'de gafil kalp, kötü heves ve arzularına uyarak geçici dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp şükrü ve âhireti unutan kalp halidir (el-Kehf 18/28). İmân dolu kalp, nemelâzımcılığı ve cimriliği reddeder. Mâtürîdî'ye göre duyarsızlık bir çeşit gaflet olduğundan malları ve canlarıyla sosyal hayatta psiko sosyal ilke ve güzelliklerin yayılmasında gayreti olmayanların kalpleri kararır. Hakki, doğruyu ve güzeli tavsiye ile kötü ve olumsuz hallerde, durumlarda hem kendi hem de diğer kalplere sabrı tavsiye etme imân dolu kalbin şîârıdır. Mâtürîdî'de heva ve heveslere uyan, dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp âhireti unutan gafil kalp mühürlenme sürecine girer (Mâtürîdî, 2005b: IX/50, XIII/335). Gaflet'in zıddı, ilim, hikmet, hidâyet, firâset ve basiret olduğundan kalp kesin, hakiki ve objektif bilgiye dayandığında gaflet hali de ortadan kalkar. Bu bağlamda Kur'ân'da Allah'ı zikredenler yani Allah'ın emir, yasak ve hükümlerinden gafil olmayanlar dünyada da âhirette de cennetle, güzelliklerle, kalbî huzur ve mutlulukla müjdelenirler (el-A'raf 7/146; Yunus 10/7-8). Mâtürîdî'de taş kalp; yumuşama yetisini kaybetmiş ölü kalp halidir. Allah bu tür kalbi, katılık ve aşırı derecede sertlikleri açısından taşa benzetir, taştan daha da sert olduğunu söyler (el-Bakara 2/74). Özellikle kalp sağlığı ve uzuvlar için olumlu etkileri olan çeşitli türdeki taşların sert ve kaba oluşlarına rağmen taşlardan nehir çıkar, su fişkirir, yani işlevini bir şekilde yapar. Bir çok madenin ateşle yapısı ve karakteri değiştiği halde taşın değişmediği için inatla gözün gördüğü, kulağın duyduğu hikmet ve hakikatleri bile bile inkâr eden hastalıklı kalpler taşlaşır. Katı, sert, taş gibi mânasındaki "kasve" kafir ve inatçının katılaşmış, yumuşama kabiliyetini yitirmiş kalp halini anlatır. Bedenin iyi veya kötü olmasının baş merkezi olması bakımından taş kalp bütün kötülük ve günahların kaynağıdır, denilir. Taş kalp, ölü kalp gibi imkân ve yeteneklerine rağmen hiç kimseye fayda sağlamayan psikolojik bir hali anlatır (Mâtürîdî, 2005b: I/161).

Kılıflı, Örtülü ve Perdeli Kalp

Mâtürîdî'ye göre kılıflı, örtülü ve perdeli kalp; vahye, hikmet ve hakikate kapalı kalp halidir. Gulf, ekinne, sedd ve iğşâ terimleriyle ifade edilen bu tür kalp, tefekkür ve istidlâli iradî olarak terketmenin bir sonucu kalbin sanki siyah bir kılıf ve perde ile örtülmesidir (el-Bakara 2/88; el-Fussilet 41/5). Bir yönüyle kulak, göz ve kalbin yaratılış özelliklerinden istifadeyi reddetmesi yani duyma, görme ve akletmeyle elde edilen kesin bilgi ve delilleri reddedip görmeyen, duymayan, akletmeyen, düşünmeyen kalptir. "Reyn", günah, kir ve pasla kalbin örtülmesi ve istilâsıdır (el-Mutaffifin 83/14; Mâtürîdî, 2005b: I/174-5, V/33-4, XIII/105). Kalbin işlevi tefekkür, sevgi, merhamet gibi manevî arınmadan uzak, bir anlamda aklın işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan bir pasif eylem "râne" kalp mühürlenmesine giden süreçtir (Biçer, 2004: 54). Mâtürîdî'de kılıflı, örtülü kalp; inat, kibir ve makam endişesiyle bilinçli olarak hidayeti, hikmetleri reddeden psikolojik kalp halini anlatır (Mâtürîdî, 2005b: I/174-5, V/33-4, XIII/105).

Kör, Kilitli ve Mühürlü Kalp

Mâtürîdî'ye göre kör kalp; vücuttaki gözler değil göğüslerdeki kalpler körleşir denildiği gibi kalbî yetilerini gereği gibi kullanmadığından kalp gözünün körleşmesi halidir. "Düşünmedekileri için sağır, dilsiz ve kör" (el-Bakara 2/171; el-Hac 22/46) ifadesiyle anlatılan dinleme, konuşma ve düşünme terkedildiğinden kör olan kalp halidir. Mâtürîdî'de kalbin körleşmesi, inat ve kibir sonucu kalbî yetileri görme, duyma, akıl yürütme ve düşünmeyi terk etmekten dolayı kalbin ölü gibi işlevsiz olmasından kaynaklanır (Mâtürîdî, 2005b: I/309, IX/391). Kilitli kalp; akli işlevi terkettiği için kalbin işlevsiz hale gelmesidir (Muhammed 47/24). Mâtürîdî'de kilitler anlamında "akfal" kelimesi, karanlıklar mânâsına da gelir. Dolayısıyla kilitli kalbin küfür karanlığı, görme, işitme ve anlama melekesini örtmektedir. Şâyet kalp hikmetler üzerinde düşünse hakikatleri anlar ve kilit de açılır. Mâtürîdî, Kur'an'da kalplere şifa öğüt ve hikmetler olduğunu, önyargılı inatçı ve düşünmeyen câhil mukallid dışında herkesin bu hikmetlerden istifade edebileceğini belirtir (Mâtürîdî, 2005b: V/143, 284, XIII/408). Mâtürîdî'de inkâr, zulüm, gaflet ve fisk gibi eylemlerin sonrası kalbî pişmanlık duymama, bu tür kalbî eylemleri ısrarla sürdürme, akıl, irade türü kalbî yetilerini yaratılış hikmetlerine uygun kullanmama sonucu küfür karanlığı kulağın, gözün ve kalbin mühürlenmesine yol açar (Mâtürîdî, 2005a: 218, 551; 2005b: I/35, VI/9, 428). Bu kalbin düşünmesine ve tefekkürde bulunmasına engeldir. Mâtürîdî, mühürlü kalp; hikmetleri kabul etseydi ebedî hayatı kazanmış olacaktı, fakat nefsanî istek ve arzuları engel olduğundan "ölü iken dirilttiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak kimse gibi olur mu?" (el-En'am 6/122) âyetindeki gibi karanlıklar içindeki mühürlü kalp sahibini canlandırıp aydınlığa çıkartamadı, der (Mâtürîdî, 2005b: VI/8-9, XIII/335). Kur'an'da kalp mühürlenmesi ilgili tab-ı kalb ve hatm-i kalp kelimeleri kullanılır. İğfâl/duyarsız ve nasipsiz, sadd/doğru yoldan saptırma, sarf/hak yoldan çevirme, izâga/saptırma gibi kavramlar ve kasv, kasâve/kalbi sertleştirme, hicâb/gözlere perde çekme, vakr/kulakları duymaz hale getirme gibi kelimeler de vardır (Yavuz, 2010: 39/286-7).

Kalbin Mühürlenmesi Keyfiyeti

Mâtürîdî'de kalp mühürlenmesi, determinist anlayışların aksine özgür irâdeyle yapılan eylemin sonuç göstergesidir. Gerekçesi de, inkâr, zulüm, gaflet ve fisk gibi yerilen eylemlerin arkasından kalben pişmanlık duyup tövbe etmeme, kalbî yetilerini ve akli yaratılış hikmetlerine uygun kullanmama, tefekkür, nazar ve teemmülü terketmedir. Kalbin inanç halleri bütün duyu ve duygularını da etkilediğinden inkâr eylemindeki kalp hikmet ve hakikatleri kibrinden dolayı kabülde bilinçli direnir. Evrendeki imanâ ileten delilleri tefekkür ve teemmülü terketmesiyle görmek ve duymaz istemez. Dolayısıyla inkâr sürecindeki kalp de mühürlenir. (Mâtürîdî, 2005a: 218, 551; 2005b: I/35, VI/9, 428). Bir kabın ağzı mühürlendiğinde içine birşeyin girememesi ve çıkamaması gibi kalpteki cehâlet ve dalâletin dışarı çıkamaması, basiret ve hidayetin de içeri girememesidir (Kuşeyri, 1970: I/72). İnkâr eden kalp, hak ve hikmetlere karşı duyarsız, taşlaşmış olduğundan anlama ve idrâk konusunda Allah tarafından mühürlenmişçesine anlayışsız ve düşüncesiz olan kalbe

benzetilir (Zemahşerî, 2017: I/164, 172). Mühürlenme, delillerin müşahede edilmesine rağmen kalbin bilinçli durdurmasıdır. Mühürlenme görememek ve anlamamak değil; bilinçli ve kasıtlı olarak görme ve anlamayı istememektir (Maraz, 2017: 595). Sosyal gruplarda oluşan içe kapalı, aşırı tutucu ve ötekini dışlayıcı yargılama ve direnme psikolojisi ile hakikatleri reddeden saplantılı, dar görüşlü, rahatına düşkün kalp halidir ki, kendisine çok iyi olacak müdahale, rehberlik, telkin ve irşad çabalarına karşı koyma ve direnme eylemi göstermesidir (Hökelekli, 2006: 409). Biyolojik kalp yaralandığında beden hastalanır, eğer kalp aşırı derecede hasar görürse beden ölür. Manevi kalp nefsin negatif isteklerini yerine getirirse hastalanır. Eğer kalp tamamen nefsin egemenliğine girerse kalp mühürlenir (Frager, 2014: 49). Psiko-sosyal açıdan kalp mühürlenmesi; bireyin çevreden gelen uyaranlarla içsel potansiyeli işlevsel kılabilmeyi önlemesidir. Kişi, sürekli yaptığı ve alışkanlık halindeki davranışları normal bulur ve tersi davranışları yapma ihtimali, diğerine oranla azalır. Hem olumlu, hem de olumsuz nitelikli fiiller için geçerli olabilen bu işleyişe göre, sürekli olumsuz işler yapan kimselerin olumlu şeyler yapma ihtimalleri azalır. Kur'ân'ın insandan yapmasını istediği olumlu davranışların, temelde yatay bir düzlemde fitratta olumlu işler oluşmasına karşın; söz konusu süreçte insanın yaşadığı fiiller, yatay bir düzlemin bile gerisinde gerçekleşir. Bu düzlemin dikey bir harekete yönelmesi zihinsel anlamda ve bir yerde bu sürecin katkısıyla olur (Karacoşkun, 2005: 87).

Kalp mühürlenmesinin hakikat mı, mecaz mı olduğu da tartışılır. Bazı Selefiyye âlimlerine göre insan bâtil inançları kabulü ve gûnahta ısrarın son noktaya ulaşması sonucunda kalpte inkâr ve isyan kökleşerek ikinci bir tabiat halini alır. İman ve itaate, güzel davranışlara dönmesi imkânsız duruma gelir. Gözlere ve kulaklara perde çekilir ve kalp mühürlenir. Cebriyye'nin benimsediği görüşe göre Allah'ın iman etmesini istemediği veya ezeli ilmiyle iman etmeyeceğini bildiği kâfirin hidayete ermesini engellemesi, kulaklara ve gözlere perde çekip kalpleri mühürlemesidir (Râzî, 1981: II/54-6). Mühürlenme keyfiyetiyle ilgili kalbî kavramları Ehl-i Sünnet'in görüşü diyerek Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) şöyle anlatır:

“Kalp, hem îmana hem de küfre yönelebilir. Bu iki taraftan birisine ancak Allah'ın yaratacağı bir irâde ve sebep olması halinde meyleder. Eğer bu irâde ve sebep küfre götürürse işte bu hızlan (yardımın kesilmesi), izâgâ (saptırma), sadd (engellemek), hatm (mühürleme), tab (damgalamak), reyn (paslanma), kasve (katılaşıma), vakr (ağırılık), kinân (örtü) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlar ile ifâde edilir. Eğer bu irâde ve sebep, îmana götürürse, bu da tevfiik (muvaftak kılma), reşâd (doğruyu gösterme), hidayet, tesdîd (doğrultup düzeltme), tesbit (yerinde sağlamlaştırma), ismet (muhafaza etme, koruma) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlarla ifâde edilir” (Râzî, 1981: VII/193-4).

Mu'tezile ile Şîâ âlimlerinin çoğuna göre kalp mühürlenmesi mecazî anlamdadır, inkârda aşırı giden inkârcının kalp halî, akletmediği için sağır ve köre benzetilir. Mühürlemenin Allah'a nisbeti, kâfire inkâr imkânının tanınmasıdır (Zemahşerî, 2017: I/164, 172; Kummî, 1404: I/102 vd). Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve Selefiyye'ye göre bu durum kâfirin inkâra dâir özgür irâdesiyle seçtiği kararının ardından gerçekleşir ve kalp mühürlenir. Bu, arzularına uyanlara ilâhî tevfiik ve yardım kapısının kapatılmasıdır. Allah'ın tercihleri doğrultusunda kullarına muamele etmesi ilmi, adaleti ve hikmetinin gereği olup asla zulüm değildir. Dolayısıyla kalp mühürlenmesi kişinin özgür iradesiyle seçiminin sonucunda oluşur (Yavuz, 2010: 39/286-7).

“Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın halini ezeli ilmiyle bildiğinden saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?” (el-Câsiye 45/23) âyetinin te'vilinde Mâtürîdî, mühürlenmenin iki şekilde olabileceğini söyler. Biri; heveslerine uyararak kalbine zulmedenin, en sonunda tefekkürü ve tedebbürü yapamayacak şekilde kalbini köreltmesiyle mühürlenme gerçekleşir. İkincisi; yine heveslerine uyanın, dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp âhireti unutmasıyla oluşan mühürlenmedir (Mâtürîdî, 2005b: XIII/335). Diğer bir âlim Gazâlî (ö. 505/111), kalbin kararlı mühürlenmesi keyfiyetini şöyle anlatır:

“Mühürlenme keyfiyeti günah türü eylemlerin çoğalması, hakikatı idrâkten gaflet halidir. Kalp, âhret işini hafife alır, dünya işini oldukça büyük telâkki eder. Bütün himmetini

dünyaya sarfeder. Kulağına âhiret işi ve âhiretteki tehlikeler geldiğinde bir kulaktan girer, öbür kulaktan çıkar. Kalpte istikrar bulmaz. Kendisini tövbeye ve kusurlarını telâfi etmeye doğru itmez. Kalben, zihnen büyük bir ümitsizliğe düşer. Kalbin günâhlarla kararması ve mühürlenmesinin anlamı budur” (Gazâlî, 1974: III/5 vd).

Ölümsüz bir dünya hayatı içgüdüğü ve âhireti düşünmeme gibi fitratta olan meyil ve arzulara kalbin gafleti irâdeyi iyi yönde kullanabilmeyi engeller. Taassup, cehâlet, batılı körü körüne taklit, küfür, nifâk, zulüm, kibir ve zorbalık gibi fiillerin de kalbe etkisi sonucu iradenin kötü eylemlere kalbi meyletmesi onu mühürlenme sürecine iletmesidir. İnkârı, zülmü, fıska ve nifakı seçen kalp, hidayetden yüz çevirdiğinde ve inkârda ısrar sonucu kalbi mühürlenir. Kalbi mühürlemede etkili eylemin yaratılışı da tartışılır. Mu’tezile ekolününün önemli âlimlerinden Kâdî Abdulcebbar (ö.415/1025) kulların fiillerindeki küfrü ve kötülüğü Allah’ın yaratmadığı tezi ile tenzih prensibi çerçevesinde kalp mühürlenmesini Allah’ın yaratmadığını savunurken, Cebriyye ise Allah’ın irâde ve kudretine sınırlama veya halel gelir endişesiyle irâde, kudret ve sorumluluğu insandan kaldıran ilah tasavvurunu savunur. Yani kötü nitelikli eylemlerden olan kalp mühürlenmesinde insanın bir irade ve kudreti yoktur (Abdulcebbar, 2012: II/724, VIII/25; Râzî, 1968: 78 vd). Bu tür görüşleri eleştiren Mâtürîdî’de Allah yaratıcılıkta, rızık ve rablikte birdir. O, cebri ve mu’tezili-felsefi görüşler arasında itidal/orta bir yol izleyerek “Sizi de yaptıklarımızı da Allah yarattı” (es-Saffat 37/96) âyeti ile insanın fiilinin yaratıcı hikmet sahibi Allah, fiili kesb edenin yani kazananın ise özgür irâdesiyle kul olduğunu delillendirir. Allah kulun fiilini yaratmayı, sorumluluk açısından kalbin bizzât kendi özgür irâdesine bağlamıştır (Mâtürîdî, 2005b: VIII/21, X/220, XIV/249). İmân ve küfür konusunda kalp hallerinin baskıyla oluşamayacağını vurgulayan Mâtürîdî, sorumluluğun kula âit olduğu tezini savunur. “el-Hâlık, el-Bârî ve el-Musavvir” gibi yaratılışla ilgili en güzel isimleri olan Allah’ın yarattığı her bir organın yaratılış hikmeti vardır. Mâtürîdî’de insan özgür irâdesiyle “kalp, göz ve kulak” gibi organlarıyla yaptığı her fiilden insan olmanın gereği olarak sorumludur. Dolayısıyla kalp mühürlenme fiilini irâdesiyle isteyen ve kesbeden kul, iyi-kötü her şeyin yaratıcısı da Allah olduğundan kalp eylemlerini ve mühürlenme fiilini kalpte yaratan da Allah’tır (el-İsra 17/36; Mâtürîdî, 2005a: 488, 496, 503; 2005b: VIII/274-5). İnsan hikmetlerle dolu imtihan dünyasında âhirete giden yolculukta kendisine nimet ve hikmet üzere verilen aklıyla bulduğu imanı kalbiyle içselleştirmeyle ve Yaratıcısına kullukla sınanır (Nesefî, 2004: II/312).

Mâtürîdî’ye göre hakîm ve adil Yaratıcı, kalbi mühürlü olarak yaratmaz, her kalbi imanı kabul edebilecek bir fitrat/istidatta yaratır. Allah gönderdiği elçiler ve kitaplarla, enfûsî, afakî delillerle kalpleri hidayete davet eder. Kulak verip dinleyen, gören ve kabul eden kalbe lütuf ve ihsanla imanı, yüz çevirip inkârı seçen kalbi de mühürlür. Mâtürîdî düşünce sisteminde Allah kulunun kalbini mühürlemeyi kuldaki irade ve kudretten sonra yaratır. Yani bu mühürlenme işi kalbin ilk yaratılıştaki hali değildir. Bu sebeple ilahi bir zorlama ve cebir asla yoktur. Aksine hak ve hakikatı bilinçli görmeme, duymama ve özgür irâdeyle kalbin kabul etmemesi sonucu mühürlenme gerçekleşir. İlk kelâm ekolü Mu’tezile fiili ihtiyar edenin de yapanın da kulun kulun kendisi olduğunu iddia ederken (Abdulcebbar, 2012: XI/91-3; XIII/413-4) diğer bir itikâdî ekol Eş’arîyye, kulun fiilinde Allah’ın irade ve kudreti yanında fazlaca etkisi olmadığı kanaatindedir (Râzî, 1987: IX/10-3). Bunun cebir ihtimali üzerine “cebr-i mutevassıt” olarak adlandırılır (Gölcük, 1997: 190 vd). İnsanın gücü yetmeyeceği şeyle mükellef tutulmasının mümkünlüğü tezini savunan İmam Eş’arî (ö.324/935), Allah kâfire imân etmekle yükümlü kılmıştır. Fakat kâfirin bu imâna gücü var mıdır? sorusuna “eğer gücü olsaydı imân ederdi” cevabını verir (Eş’arî, 1975: 57). Kâfirden sorumluluğu kaldırdığı izlenimi veren bu tür düşüncelere itiraz eden Mâtürîdî’de güçten yoksun bırakılan birinin mükellef tutulması aklen tutarsızdır. Fakat kudretini zayi eden kimse mükellef tutulmaya pekâlâ lâyük görülecek biridir (Mâtürîdî, 2005a: 266, 423-4; 2005b: II/228 vd). Mâtürîdî, teklif-i mâ lâ yutak yani güç yetirilemeyen konularda yükümlülük mümkün olur mu? sorusuna şöyle cevap verir:

“Gerçekleştirilmesinden alıkonulduğumuz ve kudretinden yoksun bırakıldığımız hususlarda bu yükümlülük mümkün değildir. Alıkonulmadığımız fakat başka şeylerle meşgul olup kudreti heba ettiğimiz hususlarda ise mümkündür. Kâfire gelince kendisine

güç verildiği halde başka şeylerle oyalanarak verilen kudreti zayi etmiştir” (Mâtürîdî, 2005a: 412; 2005b: II/228).

Mâtürîdî, böylesinin potansiyelinin heba ettiğine göre kalbî eylemler de dâhil imanla sorumlu olması güç yetirilmeyen şeyle mükellef olma statüsüne girmez, kanaatini taşır. Mâtürîdî âlimlerine göre de Allah'ın, kullarını güç yetiremeyecekleri şeylerle teklif etmesi câiz değildir (Nesefî, 2004: II/161, 173 vd; Sabûnî, 1995: 107 vd). Mâtürîdî'ye göre kötülüklerin kaynağı nefis/içgüdü/ içbenden, dünyada nefis ve şeytanın âfetlerinden korunma, âhirette de azap ve ikaptan muhafaza ancak ilim, selim kalp ve işlevsel akılla olur, tezkiye edilip heba ve nefis kontrol altına alınabilir (Mâtürîdî 2005b: I/182, II/173, 230, 262). Hem fert hem de sosyal hayatta günah türü fiilleri işledikten sonra birey, eğer suçluluk duygusu, pişman olup utanma, kalbî içsel kınama, huzursuzluk hissi, yaptığı eylemi hatırladıkça kalben daralma ve sıkışma, arınma ve kurtuluş arayışı, sonunda da inanç ve değerlerle barışık ve uyumlu olma isteği gibi irâdî ve kalbî hâller yaşarsa tövbe eylemi psikolojik gerçekleşir. Bu süreçte kişinin yaşadığı kalbî içsel süreçler onun Allah-kul ilişkisinde önem taşır. Tövbede kişi kalbî ile aşkın varlık arasındaki ruhsal iletişimi aracısız bizzat kendisi kurar. Bu kalbî hal sevgi olarak gerçekleşir (Buharî, 1981: “Rikak” 38). Kalbî yetiler işlevsel hale gelir. Bunun anlaşılabilmesi için “kulun bir kulaç veya yürüyerek Allah'a gelmesi O'nun da kuluna koşarak gelmesi” (Buharî, 1981: “Tevhid” 50) benzetmesi ile akıllara sunulur. İnkâr nefrete, sempati sevgiye, sevgi de imana yönelir. İman ve ibadetler bir anlamda sevgiye dayanır. Eğer bir kalp iman objelerini severse iman ediyor demektir (Izutsu, 2013: 451-2; Alper, 2002:113).

Allah adâleti, kudreti ve hikmeti gereği sorumluluğu kalbî eylemler de dâhil gücü ve kapasitesi nisbetinde kula yükler. Mâtürîdî'ye göre inkârcı kalp küfür zulmetini veya küfür fiilini işlediğinde Allah “hatm” ve “tab” sonuçlarını kalpte yaratır. Küfür fiili mahluk; yani sonradan yaratılmıştır. Allah kendi fiilini ya lütuf veya adl ilkesiyle gerçekleştirir. O'nun fiili bu iki vasıftan soyutlanmış olamaz ve O'na izafe edilen her fiil “yarattı” mânasını gerçekleştirir. Dalâlet, kalp mühürlenmesi veya başka hallerde de olsa bu ilkeler doğrultusunda Allah fiili yaratır. Mâtürîdî'de inkârı tercih eden kalp bütün psikolojik yetenekleriyle akıl yürütme ve düşünmeyi terkettiği için Allah adaleti ve hikmeti gereği kalbi mühürlemektedir (Mâtürîdî, 2005a: 35, 499).

Kalbi Mühürleyen Psiko Sosyal Eylemler

Mâtürîdî'de kalp mühürlenmesine sebep olan psiko sosyal eylemler; küfür, gaflet, nifak ve zulüm üst başlığı ile incelenebilir (Mâtürîdî, 2005a: 524-5).

Küfür

Küfrü kalbî hastalık ve karanlık hali kabul eden Mâtürîdî'de iman kalbin yetilerini aydınlatıp nurlandırdığı yani işlevsel hale dönüştürdüğü gibi küfür karanlıklar içinde kalbin ve bütün işlevlerini sonlandırır (Mâtürîdî, 2005a: 425; 2005b: IX/78, XVII/255-8). Küfür; örtmek, şükürsüzlükle erişilen nimeti gizleme ve nankörlük anlamında ilahî hikmet ve hakikatleri bilinçli bir şekilde gizleme, örtme, redd ve tekziptir. Şirk, nifâk, fisk kapsamlı bir çok günahlar da küfür üst başlığı ile tarif edilir (İsfahânî, 1992: “kfr” madd; İbn Manzur, 1994: “kfr” mad). Kur'ân'da “Küfür” kelimesi tohumu toprakla örttüğü için “çifçi” (el-Hadîd 57/20); “Uzak olmak, uzaklaşmak, teberri etmek, tanımamak” (el-Mümtehine 60/4; el-Ankebût 29/25); “Küfranı nimette bulunmak, nankörlük” (el-Bakara 2/152; eş-Şuara 26/18-19) ve “İmânın zıddı anlamındaki küfür” (Al-i imran 3/19; en-Nisâ 4/136) şeklinde anlamlandırılır. Cahd (bilerek inkâr), işrâk (ortaklık) ve tekzîb (yalanlamak) kavramları da küfür kapsamında değerlendirilir. Tuğyân (haddi aşma, azma), zulm (haksızlık), ism (günâh) ve fisk (hak yoldan ayrılma) kavramlar da küfür karanlığındaki kalbî eylemleri ifade ederler. Bunların kalbe tesiri “zeyğ”, “reyn” ve “kasve” kelimeleriyle açıklanır (el-Bakara 2/7-8; Al-i İmrân 3/7-8; el-Mutaffifin 83/14). Yalanlamak ve inkâr birbirlerini tamamlayan kalbî fiillerdir. Allah adına yalan söyleme ve inkâr en büyük zâlimlik olduğundan (el-A'raf 7/101; el-Enam 6/93, 144; ez-Zümer 39/32), Mâtürîdî, Allah elçilerinin gönüllere sunduğu hikmet ve hakikatleri yalanlayan ve inkâr eden kalbin mühürleneceğini söyler. Bir çeşit dürtü ve kontrol bozukluğu diye de bilinen inanç, davranış ve

ahlâkî anlamda yalanın (mitomani) Mâtürîdî'de sebebi; kalbin akletme, düşünme duyusundan yoksun hareketidir. Allah'ın her nerede olursa olsun gördüğü ve işittiğini bilen, hatta kalbinden geçenleri, bilinç altındaki düşüncelerini dahi Allah'ın bildiğini idrâk eden bir kalp, yalan halde de bulanamaz, hiçbir zaman dile de yalan söyleyemez (Mâtürîdî, 2005b: VI/8-9).

Mâtürîdî, hikmet ve hakikatin kalp ile tasdîki imanı oluşturken tekzîb de inkârı oluşturur, der. Yani küfür, kavli, fiilî ve kalbî bir yalanlamadır. Muhtemelen kalbe ve çevreye büyük zararı olması yönüyle kalbi mühürleten yalan ve yalancılık büyük günahlardan sayılır (Müslim, 1981: "İmân" 36). Sosyal ilişkilerde bile dil ile yalan söyleme kalp ile ilişkilendirilerek, "kalp yalan niyetini taşıdığı sürece kalbine siyah bir nokta vurulur. Sonra bu nokta büyür ve kalbin tamamı simsiyah kesilir" denilir (Mâtürîdî, 2005b: I/36, XI/339). Kalbin vahyi yalanlamayı, haddi aşmayı ve inkârı seçmesi mühürlenme sebebidir (el-Bakara 2/7; Râzî, 1987: VII/163 vd). Mâtürîdî'ye göre kalbi mühürleten haddi aşma; Allah'ın fert ve toplum hayatında koyduğu sınırları yani ilahî ilke, kural ve hükümleri kalbin inatla inkârıdır (Yûnus, 10/74; Mâtürîdî, 2005b: IV/164, VII/92). İlahî fiillerin kibir kapsamında sorgulanmasının bile anlamsız olduğunu dile getiren Mâtürîdî, "ilahî fiilin illetini sorgulamak anlamsız bir eylemdir. Allah'ın üzerinde bir şeyin egemenliğinin bulunması veya ilâhî fiilin hikmet dışı olması mümkün değildir ki sorgulansın" (Mâtürîdî, 2005a: 205) der. İlahî hükümleri reddeden ve inkâr eden kalbin mühürlenme sürecine girdiğini vurgulayan Mâtürîdî'de imân, kesin kanıtlarla sabit ve zarûrât-ı dîniyye, İslâm'ın esasları ve hükümlerine kalpten yani şek ve şüphe olmadan onaylamadır (Mâtürîdî, 2005b: IV/274). Bu "imândan ancak girdiği kapıdan çıkılır. İmâna girme kalbin tasdiki ile olduğundan imândan da ancak kalbin inkârı ile çıkılır" sözüyle ifade edilir (Tahavi, 2013: 326).

"Eğer Allah ...kalplerinizi de mühürlerse bunu geri açabilecek Allah'tan başka ilah kimdir?" (el-En'am 6/46) âyetinin te'vilinde Mâtürîdî, burada rububiyet ve tevhid delilleri mevcut olduğunu yani Allah sizin kalbinizi mühürletse veya açacak olsa tapındığınız o nesleler kalbi düzgün bir konuma getirmeye güçleri yetmez, demektir (Mâtürîdî, 2005b: V/67). Kalbin hata ve günahtan sonra tövbe yolunu seçmesiyle Allah'ın kalbin mührünü açtığına dâir işaretler vardır. Şirk dahil tövbe ile bütün günahlar bağışlandığına göre mühürlenme de pişmanlık ve tövbe ile bağışlanması mümkündür. Yapılan hatalar, günahlar ve olumsuz davranışlar insanın iradesinde, vicdanında ve kalbinde kötü bir iz bırakır ve bu kişi artık aklın kontrolünden çıktığında peşin hükümlerin, hırs, haset gibi duyguların emrine girer. Kötü alışkanlıklar, içki, kumar ve sigara tiryakiliği böyle oluşur, bunları terketmek çok zor olur (Çelik, 1991: 10). "*Kim sakınırsa (kalbî iradeyle çıkmayı isterse) Allah ona bir çıkış (yolu) yaratır*" (et-Talak 65/2) ifadesinin te'vilinde Mâtürîdî, irâde ve kalbî yönelişini iyiye yönlendirene olumsuz kalbi hallerden çıkış, kurtuluş yolu vardır, demektir (Mâtürîdî, 2005b: XV/223). İman eden kalp ile imân etmeyen kalp, sanki ölüyle diri arasındaki fark kadar psiko sosyal büyük bir farkı yansıttığını belirten Mâtürîdî'ye göre hak ve hakikatin kabulü ölü değil diri kalp için olmalıdır (Yasin 36/70). Kalp dünyası açısından küfür uzun bir hal, günâh işlemekse geçici bir hal olduğundan bu geçici kalbi hali sürekliliğe yani küfre dönüştürmeyen kalp bağışlanır. Ölü'nün özgür irâdeyle içten tövbe imkânı yokken dirinin ise bu kalbi imkânı vardır (Mâtürîdî, 2005a: 425; 2005b: IX/78, XVII/255-8). Mâtürîdî, günah işleyen İblis'in kibire kapılmasıyla taşlanan, kovulan, lanetlenen, yerilen anlamında "şeytan" olduğunu, Hz. Âdem'in ise günahından ötürü tövbe istiğfârla, hikmet yolunu tercihle "erdemli insan" olduğunu dile getirir. Mâtürîdî'ye göre Allah, Âdemoğlunu sevap veya günah işleyebilecek özellikte yarattığından yapılan kötülük, işlenen günah ve kabahatten kurtulmanın, kalbi karanlıklar ve kirlerden arındırmanın önemli bir yolunun içten kalben yapılan pişmanlık yani tövbe olmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 541-2). Mâtürîdî'de itikadî konu, hikmet, kural, ilkeleri tekzip, red ve inkâr eden kalp; küfür, nifak ve zulüm halinde olduğundan kalbin küfür hallerinde bilinçli ısrarı onun hastalanması, körelme, taşlaşma ve mühürlenme sebebi olduğu söylenebilir (Mâtürîdî, 2005a: 524-5; 2005b: III/203, V/334).

Gaflet

Mâtürîdî'de mühürlenmeye sebep kalbe arız olan yanılğı hal ve eylemlerinden gaflet; dünya veya âhiret için gerekli bir şeyin önemini kavrayamama, nefsin arzularına ölçsüz uyma, dikkatsizlik, uyanık olmama halidir. Kalbin kulluk görevi ve sorumluluğunu, Allah'ı ve O'nu anlatan delillerini, âhireti, hesabı unutmama, aklını hikmetleri anlamada kullanmaması, dünyanın çekiciliğine dalması yani kalbin gaflet hali onun hasta olması ve mühürlenmesine sebep olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: XVII/42). Kur'ân'da gaflet "bilmeden, farkında olmadan" mânasında olduğı gibi "bilinçli aklı kullanmama" anlamında da kullanılır (en-Nisa 4/102; el-A'raf 7/179; Meryem 19/28). Gaflet ve gafillik aniden azaba çarptırılma ve cehennemle tehdit edilirken, Allah'ı anan gafil olmayan kalp ise cennet ve güzelliklerle müjdelendir (el-A'raf 7/146, 179; Yunus 10/7-8). Mâtürîdî'de Allah'ı anmak; sadece dille Allah'ın adını söylemek değil, Yaratıcı'nın emir ve yasaklarını her an hatırlamak suretiyle Yaratıcı'nın rızasına uygun akıl, zihin gibi kalp eylemlerinde bulunmaktır (Mâtürîdî, 2005b: VIII/427, XVII/254). Onun bu tür psiko sosyal yorumu kanaatimizce önemlidir, çünkü insanı özgür irade ile eylemleri seçmesi ve yapmasını önemsemekte insana değer vermektedir. Mâtürîdî'ye göre Allah'tan başka herhangi bir varlığı ilah statüsü bir sevgi ile sevilmesi, kalbin gafilce tazim ve hürmet göstermesi şirk süreci ve kalbi mühürleme sebebidir. Bu, nefsin arzu istek ve heveslerini ilaha itaat eder gibi sevginin kalbin onaylamasıyla gerçekleşir (el-Furkan 25/43; el-Câsiye 45/23). Kur'ân'da "İmân eden kalbin Allah'a olan sevgisi her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir" (el-Bakara 2/165) ifadesiyle kalbin bu aşırı sevmesi yerilir. Mâtürîdî, kalp nefse değil de Allah'ın emrine uysaydı ebedî hayatı kazanabilirdi. Fakat kalbe heves, arzu ve istekler engel olunca "Kötü eylemini çekici ve güzel gören kimse ile doğru dürüst işler yapan gibi olur mu?" (el-Fatır 35/8) ile "ölü iken dirilttiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak durumdaki gibi olur mu?" (el-En'am 6/122) âyetlerinde ifade edildiğı gibi karanlıklar içindeki gafil kalp aydınlığa çıkamaz, der (Mâtürîdî, 2005b: I/301-2, VI/8-9, XII/17-8, XIII/335). Fiziksel mânada evrene hâkim olan sevgi eğer aşırıya kaçarsa adaleti, muvazeneyi sarsar, aklı bozar, bâtılı gerçek gibi gösterir (Muhasibi, 2006: 226; Kindî, 1998: 7; İbn Miskeveyh, 1985: 111-2). Kalp nefsin olumsuz arzularını ilah yerine koyar, düşünmeden bu gafil halini değiştirmezse kulağın, gözün sonunda da kalbin mühürlenmesine sebebiyet verir (Mâtürîdî, 2005b: XVII/42).

Mâtürîdî, kalbî şükretmemeyi "gaflet" olarak tanımlar. O'na göre kalp, üzerindeki lütuf ve nimetlere şükretmek, kötü hallere de sabretmek dolayısıyla âhiretini inşa etmek için hikmet dolu dünyada her an sınanır. Kalp; Hakk'ı kavrama, akıl; Hakk'ı bulma ve düşünme, göz; Hakk'ı ve O'na âit işaretleri, kanıtları görme, kulak ise; Hakk'tan gelen daveti duyacak şekilde yaratıldığından bunları yaratılış hikmeti üzere yerli yerinde kullanmayıp habersiz gibi davranma gaflet halidir. Âhirete hazırlanmama bir gaflet olduğı gibi, dünyada psiko sosyal vazife ve sorumluluklar hususunda dikkatsiz ve dalgın davranma da bir çeşit gaflettir. Başa gelen bela ve musibetler, acizliği ve kalbin gafletten uyanmasını da hedefler. Burada şeytan faktörü devreye girer. Şeytan türlü türlü oyun, hile ve nefsi entrikalarla gaflet halinin devamını ister. Şeytan ve dostlarının hilesi zayıf ise insanların çoğı neden şeytana aldanıyorlar? sorusuna Mâtürîdî, "eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın! Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeğı görürler" (el-A'raf 7/200-1) emri ile "Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur" (en-Nahl 16/99) kuralına göre kulun gaflet anında yakalanmasıdır, der. Allah'a sığınmayı, O'nun emir ve yasaklarını gafletle unutana insan ve cin şeytanları vesvese verebilirler (en-Nisa 4/76). Bu görüşünü Mâtürîdî, Hz Âdem emri unuttuğunda İblis de onun gaflet halini değerlendirmişti, diyerek delillendirir (Taha 20/115; Mâtürîdî, 2005b: I/339, IX/242).

Kalbe aklını kullanmaktan vazgeçmeyi telkin eden şeytanî vesveseden başka bir şey değildir. Şeytan ve dürtüleri pasif, bu kalplerde reddedildiğı için sürekli vesvese veremese de yeniden etkin olabileceğı gaflet süreçleri için fırsat kollar. Gafleti kalpten kovmanın tek yolu Allah korkusudur. Mâtürîdî, kulun gafletten uzak durmasında önemli bir faktör "takvâ" olduğunu söyler. Allah bilincini

sürekli açık tutmak ve O'nun sürekli gözetim ve kontrolü altında olduğunu idrâk olan takvâ, her çeşit kötülüğe son verme, dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik, Allah'ın bütün emirlerine uymaya, yasaklarından da kaçınmaya çalışmaktır. İmân eksenli olan takvâ, üzerine alınan görev ve sorumluluğun adâletli bir şekilde yerine getirilmesine yardım edici psiko-sosyal bir faktördür (Mâtürîdî, 2005b: III/328-9, IV/140, 548). Kalbin incelemesi olan iç gözlem (introspeksiyon) ve içe bakış metodudur (Armaner, 1967: 32 vd). Takvâ bazen iman, bazen tövbe, bazen günahı terk, bazen de ihlâslı olmaktır. Bir yönüyle takvâ, her türlü günah türü eylemlerden veya Allah'ın emrettiği herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmemekten sakınmaktır (Muhasibi, 2005: 45; Önlüler, 2008: 43). Takvâ bireyin iç kontrol murâkabesi ve toplumsal faaliyetlerinde titiz davranması yönüyle psiko-sosyal boyutu da vardır (Krech ve Crutchfield, 1980: 73 vd). Mâtürîdî'de üç yolla takvâyâ ulaşılabilir; Biri; Allah'ın celâli ve yüceliğini hatırlamak. Bu Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefeti engeller. Kendisinin âcizliğini hatırlatıp gurur ve kibire girmesini önler, kalbi diri tutar. İkincisi; Allah'ın lütuf ve ihsânını hatırlamak; bu da onun Allah'tan hayâ ederek yasakları yapmasını engeller, kalbi mühürlenmekten kurtarır. Üçüncüsü de emir ve yasaklarına muhâlefet edildiği takdirde Allah'ın azâbını ve intikâmını hatırlamak; insan bu yolla da Allah'ın azâbından ve intikâmından sakınmaya çalışır (Mâtürîdî, 2005b: II/419-420, 423). Mâtürîdî'ye göre Allah, mutluluk ve kurtuluş için “onlar huşû içindedirler” (el-Mü'minun 23/2) buyurarak gafletin zıddı kalbin fiili huşûyu öne çıkarır. Bu fiil; Allah'a duyulan saygının gereği olarak ibadet gibi uzuvların eylemi sırasında kalbin sükûnet ve tevazu içinde bulunma hali, Allah karşısında duyulan saygı ve tâzimden dolayı her türlü benlik iddiasını terkederek O'na boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan imânın bir tezahürüdür. Allah'ın “gafillerden olma” (el-Araf 7/205), “...ne dediğinizi bilmedikçe” (en-Nisa 4/43) ifadeleriyle eylemlerin gafilce yapılmaması esastır (Mâtürîdî, 2005b: III/241). Mâtürîdî'de kalpteki huşu/haşyet tüm organlarda gözüktür. Eylemlerin kabulünde öneme hâiz huşû'nun zıddı ucb ve kibir de kalbî öldürür. Böylece huşû, Allah'a duyulan saygı ve tazimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek Allah'a boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan kalpteki tasdik fiilinin dıştaki tezahürüdür (Mâtürîdî, 2005b: X/8).

Mâtürîdî, hikmet, hakikat, ahlâk ve adalet ilkelerinin idrâk edilip uygulanabildiği ve değerlendirilebildiği oranda her bir zaman, gece, ömre bedel bin aydan hayırlı Kadir gecesi temsiliyle olabileceği kanatindedir. Yani Kadir gecesi sadece Ramazan ayına mahsus değil, Kur'ân hikmetlerinin kalp dünyasına inmesi ve uygulanmasıyla yılın her bir ânı veya gecesi de olabilir (Mâtürîdî, 2005b: XVII/282). Her ânın ve gecenin kalbî değerlendirilmesi için “her geceyi kadir bil” denilir. Kalbin huşu halini her an sürdürmesidir. Azm, sabır, sebat ve salatla Allah'tan yardım isteme tavrı, huşu sahipleri dışındakiler için ağır bir yük olması (el-Bakara 2/45) Mâtürîdî'de “zorluklara ve nefsanî arzuları çaba gösterip tahammül edin! Cennet zorluklarla, cehennem de nefsanî arzularla sarılıdır. Cennet gibi huzurlu kalbe ancak güçlükleri aşma ve arzulardan uzaklaşmakla girilebilir” demektir. Çünkü mü'min anlamına da gelen “hâşî” kelimesi; kalben korkan, saygılı, tevazu sahibi bireydir. İşte bu tutum ve fiiller Allah saygısından kalbi ürperenlerin dışındaki insanlara zor ve ağır gelmez. Takvâ sahipleri bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Yine onlar hata veya günah yaptıklarında Allah'ı hatırlar hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler, hatalı eylemlerde bile bile ısrar etmezler (Al-i imrân 3/133-135; Mâtürîdî, 2005b: I/116-7). Mâtürîdî'de hem kendi hem de çevresinde olup bitenlere kalbî duyarsızlık bir çeşit kalbi mühürleyen gaflettir. İmânlı kalp, sevme, acıma ve yardımda bir vücuda benzetilir. Vücudun bir organı hasta olduğunda diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulması gibidir (Buhârî, 1981: “Edeb” 27). Mâtürîdî'ye göre fert ve toplumsal hayatta duyarlılık imânlı kalbin özelliğidir. Duyarsız gafil kalbin hastalanma ve mühürlenme tehlikesi vardır. Çünkü duyarsızlık, kalbî hislerin ölmesi gibidir (et-Tövbe 9/87, 93; Mâtürîdî, 2005b: VI/428, 434).

Allah “iyilik ve fenalıktan sakınmakta birbirinizle yardımlaşın, günâh ve haddi aşmakta yardımlaşmayın!” (el-Maide 5/2) ilkesi ile kalplerden gafleti kaldırmayı hedefler. Kötülükleri önlemede el, dil ve en son merhale olan kalbî reddediş imânın zayıflığından kabul edilir (Müslim,

1981, “İmân” 78). Bu durum kalbin canlı kalabilmesi için çevre ve topluma muhtaç olduğu gibi dînî-ahlâkî hayatı için de âile, çevre ve topluma ihtiyacı olduğunu da kanıtlar (Fârâbî, 1995: 73; İbn Haldun, 1988: I/70, 80). Bundan dolayı Mâtürîdî, psiko sosyal hikmet ve hükümleri dinlemeyen, görmeyen, kalben de olsa onaylamayan, hissiz ve duyarsız gafil kalbin kendi öz yetilerini işlevsiz hale getirdiğinden dolayı mühürlenme sürecine girdiğini söylemektedir (Mâtürîdî, 2005b: VI/428). Kalbin gaflet halinin ortadan kaldırılıp giderilmesinde; ilim, hikmet, hidâyet, firâset ve basiret gibi kalbi tutum, hal ve eylemlerinin önemli etkenler olduğu da söylenebilir.

Nifâk

Tereddüt, şek ve şüphe içinde maraz yani hastalıklı nifaklı kalp halinin Mâtürîdî'de sebebi, inanmadığı halde inanmış gibi ya da kalpte olmayan inancı sanki varmış gibi diliyle söylemesindedir (el-Bakara 2/8; Âl-i İmrân 3/167; en-Nisa 4/145). Nifâk kalbin alametleri; yalan, aldatma, riya, vefasızlık, kıskanma, haset, haddi aşma, yüz çevirme, ümitsizlik, sabırsızlık, rahata düşkünlük, nefsânî ve şehvânî arzulara uymadır (Mâtürîdî, 2005a: 352-3; 2005b: I/36, XI/339). Hadis rivâyetlerinde nifâk kalp için “çam ağacı gibi kesilip kaldırılıncaya kadar hiç ırgalamaz” (Buhârî, 1981: “Marda” 1) benzetmesiyle kalbin delillere gafleti, duyarsızlığı ile olaylar karşısındaki sabırsız tavrı da öne çıkartılır. Mâtürîdî, Allah'ın kalpteki haline göre kâfir, mü'min ve münafık olmak üzere üç zümre açıkladığını münafığın, kâfirle mü'min arasında bocalayan kalp hali olduğunu, âyetlerde münafıklar ile kalplerinde hastalık bulunanların eşdeğer tutulduğunu söyler (el-Enfâl 8/49; el-Ahzâb 33/12). Kulak, dil ve göz hidâyeti bulmada görev için yaratıldıkları halde nifak kalp, kulağıyla hakkı duyma, diliyle hakkı söyleme, gözleriyle hakkı görmeyi istemediği için sağır, dilsiz ve kördür. Nifâk kalp hidayate giden yolları kapattığı için mühürlenir (Mâtürîdî, 2005a: 352-3; 2005b: VI/241, XI/314-5). Yine Mâtürîdî'ye göre fitrata ve hikmete ters düşen duygular içindeki maraz kalp, ölüyle diri arasında gel-git haldedir. Ölü kalp kafirin, diri kalp mü'minin, maraz kalp ise münafığındır (Mâtürîdî, 2005b: I/36, XI/339). Yaratılış hikmetine aykırı hareket ettiği sürece kalpte ciddi boyutlarda fitrî bozuluş yaşanır, hakikati kavrama yeteneği kalmaz, kalp ve davranışları arasında çelişkilerle yaşadığı için manevî değerlerden mahrum olur, zilleti tercih eder, kalp katılaştır ve mühürlenir. Batıl, hurafe, baĝnaz inançlara inanır, hak ve hikmetlere ise inanmaz olur (Öztürk, 1998: 300). Nifâk kalp diğer kalpleri dünyevî entrikalarla ifsat ettiğinden dolayı dünya ve âhirette daha fazla acı çeker. Ya da kalplerdeki batıl ve hurafe inançlara tabi olduğu için küfür dolu kalplerden daha fazla acı ve ızdırap çeker. Mâtürîdî bunu şöyle açıklar: İnkâr kalp açıkça kalbi görüşünü söyleyerek yalan ve tekzip hâlde iken nifak kalp ise tekzip, yalan, aldatma halleri ile batılı hak gösterme çabasındadır. “Münafıklar derk-i esfel/en sefil konumda” olduğu belirtilerek nifâk kalbin inkâr eden kalbe göre maddî ve manevî azabın en şiddetlisine uğrayacağı bunun için açıklanır (en-Nisa, 4/145; Mâtürîdî, 2005b: IV/88-9). Her bir olumsuzluğu kendi aleyhlerine zannetmeleriyle kalbî acıyı yaşarlar (el-Münafıkun 63/4). Çünkü nifak kalp görünüşte mü'min, hakîkatte ve Allah katında ise kâfir sayılır (Ebû Hanife, 1981: 76-7). Mâtürîdî, Allah'ın, hakikati kabul etme irade ve niyetini gösteren kalbi, adaleti, rahmeti ve hikmeti gereği mühürlemeyeceği kanaatindedir. Ancak hak ve hikmetleri tekzip ve reddetmede ısrarcı, nedamet duyup kalbi halini de değiştirmeye de niyeti olmayan nifâk türü kalbi mühürlemektedir. Pişman olmadığı sürece normal dışı yani hastalıklı olduğundan nifak kalp, küfür, gaflet ve zulüm içerikli kalbî hâl ve eylemler sergiler. Allah da bu tür kalbi özgür irâdesiyle bâtılı seçtiği için bâtıl heva ve arzulara terk eder (Mâtürîdî, 2005b: X/309).

Zulüm

Kalp mühürlenme sebeplerinden biri olan zulüm; haddi aşma, dalâlet, haksızlık, isyan, Allah'ın koyduğu ilke ve sınırları tanımama anlamında her türlü olumsuz kalbî hal, söz ve eylemdir (İsfahanî, 1992: “zlm” mad). Mâtürîdî'de bir şeyi yerli yerine koyma hikmet ve adalet, bunun zıddı ise zulümdür. Zulüm-zulmet; küfür, şirk gibi inkâr bataklığına saplanan kişilerin olumsuz hâlini ifade eder (Yunus 10/67; Mâtürîdî, 2005: 551). Kur'ân'da ism, zenb, vizr, cünâh, hûb, dalâlet, fesad, fücûr ve nekb vb. kavramlar kalbi karartıp mühürlettiği için aynı şekilde zulüm kavramı içinde

değerlendirilir. Adâlet, kıst ve insaf kavramları zulmün karşıtı, cevr (haksızlık), bağı (azgınlık), tuğyân (taşkınlık), fisk (sapmak), udvân (düşmanlık) kavramları da zulmün eş anlamlısı veya yakın anlamlısıdır. Kötülüğü ve haksızlığı barındıran zulüm, kıyamette zifiri karanlıktır (Müslim, 1981: “Birr” 56). Günâhlar “zulüm” kapsamında zulüm-zulümat küfre ve inkâra, nur-ışık ise İslâm ve imana benzetilir. Kalbin küfür hali karanlıklar ve zulüm gibidir (Oral, 2020: 355). İlim ışık, cehil karanlık, hak ve iyilikler nur, bâtıl ve kötülükler karanlıktır. Mâtürîdî, sosyal hayatta hikmetlerin azalıp bâtıl inançların çoğalması, kötülüklerin artması zulüm yani karanlığın çökmesidir, der (Mâtürîdî, 2005a: 551; 2005b: XVII/387 vd).

Kalbi mühürleten “büyük bir zulüm” (Lokmân 31/13) diye de nitelenen şirk; Allah’â zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya kullukta ortak tanıma, O’nun benzeri ve denginin bulunduğu kalben inanmadır. Şirk halindeki zâlim kalbin özelliği; atalarını taklit, aklı iyi yönde kullanmama, kesin olmayan zannî bilgilerle hareket etme, yalan söyleme, alay etme, kendilerine yapılan uyarı ve tebliğe karşı büyüklük taslama vb. gibi bazı psikolojik ve sosyolojik hususlardır (Oral, 2018: 21, 81). Zulüm kapsamına giren eylemler, insanda aşağılık kompleksi, hırs gibi bir takım huyların gelişmesine ve yeni psikolojik çatışmaların çıkmasına neden olur. Kendi fitratına karşı işlediği her bir suç, işlediği her bir günah bilinçaltında iz bıraktığı için kişi, zamanla kendini küçük görmeye başlar. Bu da fitratın lekelenmesi, kalp perdelenmesi ve mühürlenmesidir (Maslow, 2001: 204-5). Gaflet kalp halinde günah işleyerek kötülük edenin hem bedenine hem de kalbine zâlimlik etmekte olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî, kalbine veya bir başkasına kötülük olan zulüm ve her türlü zâlimliğin kötülüğü, haksızlığı barındırdığı için hem dünya hem âhirette zarar olmasıyla karanlıktır, der (el-Bakara 2/35; Mâtürîdî, 2005b: I/91, XVII/387 vd). Allah, mütekebbir, cebbar yani kibirli her zorba ve şiddete başvuran baskıcı zâlimin kalbini mühürlemektedir (el-Mü’min 40/35). Mâtürîdî’ye göre zulüm kapsamındaki haller ile nefsin aşırı arzu ve isteklerine sabretme imânî kalbin özelliğidir. İmanda sebat ve dayanıklılık; zulüm türü hal ve eylemleri işlemekten kendini tutan, sabreden kalbe Allah, bu kalbî fiilleri sayesinde manevî arınma ve bağışlanma, özel rahmeti ve hidayet lütfeder (Mâtürîdî, 2005b: I/285-6; II/521-2). Mâtürîdî’de şirk de dâhil nedametle tövbe eden kalbin bu durumu yani zulüm, inkâr, nifâk türü kalbî hal ve eylemleri bağışlanmaya konu teşkil eder (et-Tahrim 66/8; Mâtürîdî, 2005a: 540; 2005b: II/232, VIII/275, XV/269-270). Kalbin nasuh/samimice nedâmeti yani tövbe edip kalbî halini düzeltince de mühürlenme sonuçlarının ortadan kalktığı söylenebilir.

Sonuç

Mâtürîdî’de zihinsel ve duygusal hayatla ilişkili, varlık, bilgi ve düşüncenin kaynağı, anlama ve idrâkin merkezi olan kalbi, şeytanî vesvese ve nefsanî arzular, hevesler gibi zararlı hallerden korumak, onu yararlı şekilde kullanmak önemli bir ödevdir. Kalp halleri ve eylemlerinin sebep ile sonuçlarının ne olduğunu iyi bilmek gerekir ki “kendî öz yapısını tanıyan rabbini de tanır” ilkesi gereğince kalp yaratılış hikmetine uygun bir şekilde kullanılabilir. Rabbin ilmi, kudreti, adaleti ve hikmeti gibi isim ve sıfatları da idrâk edilebilir. Kalbin yaratılış hikmeti, hidâyeti bulma, ilimlerle hikmete ulaşma, yaratıcıyı tanıma, O’nu sevme, kulluk etme, O’nun isim ve sıfatlarını, ilahî hikmetleri idrâktir. Kalbin en önemli görevi; her ânını huşu ve takvâ halinde ebedî hayatını inşa ve ihya etmek için sınama dünyasında başa gelen olumsuzluklara sabretmesi olumlu hallere de şükretmesidir. Hak ve hikmetleri gören, duyan, akleden, hidayete ulaşan, şefkat, sevgi, merhamet taşıyan, hatadan sonra tövbe eden tevhid ve takvâ hallerindeki kalp; kör, sağır, inatçı, taşlaşan, katılaştıran, idrâk etmeyen, düşünmeyen, perdelenen ve mühürlenmiş hallerde dönüşmektedir. Bunun sebebi; kalbin gaflet, nifak, inkâr ve zulüm türü psiko-sosyal eylemlerinden sonra nedamet duymadan halini ısrarla sürdürmesi, arındırma ve düzeltmede aklı ve iradesini iyi yönde kullanmamasıdır. Kalp mühürlenmesi bir sonuç göstergesidir. Maraz, galiz, zeyğ, gafil, taş, kılıflı, örtülü, perdeli, kör, kilitli, mühürlü kalp halleri ve eylemleri ile selim, münib, temiz, ürperen ve mutmain kalp hal ve eylemlerini Allah sınırsız hidayeti, rahmeti ve merhameti gereği sınama hikmetiyle akıllara sunar. Mâtürîdî’de iman gözünden basiretle bakan kalp, yaratılış hikmetine uygun olarak işlevsel aklın ve vahyin/hikmetlerin kılavuzluğunda düşünme, idrâk, sevgi, niyet, ihlâs, takvâ,

huşu, sabır, şükür, pişmanlık ve affetme gibi eylemler sergilemelidir. Kalbin merkezinde olan aklın yaratılış hikmeti, insanı doğruya, iyiye, güzele götüren, kötü, çirkin ve yanlıştan uzak durmasını sağlayan, duyuların algıladığı şeyleri istidlâllerle değerlendiren onu bilgi haline getiren, yine istidlâl, tefekkür ve düşünce yoluyla insana bilgi kazandıran ilâhî bir yeti olmasıdır.

Cebrî/determinist görüşlerin aksine Mâtürîdî'de kalp iyi veya kötü hallerini kendi iradesinin özgür seçimiyle hazırlar. O, kötü nitelikli kalbî hal ve eylemlerini Allah yaratmaz diyen Mu'tezilî ve Felsefî görüşlere karşıdır. Çünkü kalp irade veya ihtiyarıyla eylemleri özgürce tercih eder, iyi ve kötü her şeyi yaratan Allah, hem kalp eylemlerini hem bu eylemleri yapabilme gücünü o kalpte yaratır. Yine Mâtürîdî'de hak ve hikmetleri tasdik eden kalpte "iman" olduğu gibi yalanlama, red ve inkârı benimseyen kalpte "küfür" oluşur. Mâtürîdî'de özgür irâdesiyle imanı kabul eden ile inkâr eden kalp, fert ve toplum hayatında ölüyle diri arasındaki fark kadar büyük bir farkı yansıtır. Tevhid ve takvâ üzere selim, münib, temiz, ürperen, sekîne ve mutmain kalpler, Allah anılınca yani O'nun emirlerini ifada yasaklarından kaçınmada ürperir, haşyet duyar. Zarif ve yufkadır, katı değildir, olumlu ve güzel işlerden hoşnut olur, kötülük, kabalık ve çirkinlikten haz duymaz. Allah'a itaat eder, O'nun emirlerine uyar, yasakladıklarından da kaçınır. Allah'ı sever, yarattıklarını O'ndan dolayı sever, merhamet eder. İnsan ve cin şeytanların vesveselerine karşı vakar ve onurludur. Sevdiğine kavuşma, dönme olan ölümü ve âhîret merhalelerini unutmaz, gaflet hallerinden uzaktır. Âhîretini insanın hikmetlerle dolu sınıma dünyasında olduğunu bilir, başa gelen olumsuz hallere sabreder, olumlu hallere de şükreder. "Her geceyi kadir, her gördüğünü hızır bil" anlayışıyla her anını değerlendirir. Fert, âile ve toplumda psiko sosyal ilişkilerde giyimi, yeme ve içmesinde imânlı kalp farklıdır, onurlu ve huzurludur. Dünyasını da âhîretini de saadatlere çevirebilecek kalbî yetilere sahiptir.

Kaynakça

- Abdulcebbar, K. (2012). *el-Muğnî fî Ebvabî't-Tevhîd ve'l-Adl*. (Tahk. M.Khodor Nabha), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Alper, H. (2002). *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Armaner, N. (1967). *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Attar, F. (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Biçer, R. (2004). "Mâtürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1): 41-59.
- Buharî, E.A. (1981). *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çelik, İ. (1991). "İslâm'da İnanç Hürriyeti, Beşerî İrade ve Kalbin Mühürlenmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3): 1-12.
- Düzgün, Ş.A. (2015). "Varlık", (Ed. Ş. A. Düzgün), *Kelâm El Kitabı*, ss. 207-227, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ebû Hanife, (1981). *el-Fıkhu'l-Ekber*, (Çev. M.Öz), İstanbul: MÜİFV Yayınları.
- Eş'arî, E.H. (1975). *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, Medine: y.y.
- Fârâbî, E.N. (1995). *Siyasetü'l-Medeniyye*, (Neşr. A.b.Mülhem), Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal.
- Fragar, R. (2014). *Kalp, Nefis ve Ruh*, (Çev. İ.Kapaklıkaya), İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Gazâlî, E.H. (1974). *İhyâu Ulumi'd-Din*, (Çev. A. Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gölcük, Ş. (1997). *Bâkullânî ve İnsan Fiilleri*, Ankara: TDV. Yayınları

- Hökelekli, H. (2006). “İslâm Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 19 (3): 409-421.
- İsfahanî, R. (1992). *Müfredatı Elfazi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Haldun, E. Z.A. (1998). *Mukaddime*, (Çev. S.Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Manzur, E.F.C. (1994). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Miskeveyh, A. (1985). *Tehzibü'l-Ahlâk*, (Terc. A. Şener vdğrl), Ankara: y.y.
- İzutsu, T. (2013). *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. S. Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Karacoşkun, M.D. (2005). “Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1): 87-100.
- Kindî, Y. (1998). *Felsefî Risaleler*, (Terc. M. Kaya), İstanbul: y.y.
- Kindî, E.İ. (2002). *Risâle fi'l-Akl*, (Çev. M.Kaya), İstanbul: Klasik Yayınları.
- Krech, D.-Richard S. C. (1980). *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kummî, H.İ. (1404). *Tefsirü'l-Kummî*, Kum: y.y.
- Kuşeyrî, A. (1970). *Letaifu'l-İşarât*, Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- Maraz, H. (2017). “Mu'tezile'de Kalp Mühürlenmesi ve Özgürlüğün Sürekliliği Meselesi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 15 (3): 594-614.
- Maslow, A. (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Terc. O.Gündüz), İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Mâtürîdî, E.M. (2005a). *Kitâbu't-Tevhid*, Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E.M. (2005b). *Te'vilâtü'l Kur'an*, İstanbul: Mizan Yayınları.
- Muhasibi, H. (2005). *er-Riaye, Kalp Hayatı*, (Terc. A.Yüce), İstanbul: y.y.
- Muhasibi, H. (2006). *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (Tahk. H.el-Kuvvetli), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Müslim, E.H. (1981). *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E.M. (2004). *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Ankara: DİB Yayınları.
- Oral, O. (2018). *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing.
- Oral, O. (2020). “Mâtürîdî'de Lokman Prototipi Ve Psiko Sosyal Hikmetli Öğütleri”, *International Social Sciences Studies Journal*, 6 (55): 351-364.
- Önlüer, S. (2008). *Kalp Alemi Kalbin Salih Amelleri*, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Öztürk, Y. (1998). “Kalbin Mühürlenmesinde İnsan İradesinin Rolü”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (4): 201-224.
- Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Râzî, F. (1968). *Kitabu'n-Nefs ve'r-Ruh ve Şerhu Kavahuma*, (Tahk. M.S.Hasen el-Ma'sumi), İslamabad: Matbaau Mahedi'l-Ebhasi'l-İslamiyye.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Râzî, F. (1987). *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahî*, (Tahk. A.H. Sekka), Beyrut: Darü'l Arabi.
- Sabûnî, N. (1995). *el-Bidâye fi Usuli'd-Din*, (Terc. B. Topaloğlu), Ankara: DİB Yayınları.
- Tahavi, E. C. (2013). “Tahavi Akîdesi”, *İslâm İnanç Esasları*, (Çev. M. Esen), Ankara: Grafiker Yayınları.

-
- Tarhan, N. (2004). *Mutluluk Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2014). *Duyguların Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tirmizi, H. (1958). *Beyânu 'l-Fark beyne 's-Sadri ve 'l-Kalp ve 'l-Fuad ve 'l-Lübb*, (Neşr. Nicholas Heer), Kahire: Darül-ihya el-Kütübü'l-Arabiyye.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. (2010). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Yayınları.
- Yavuz, Y.Ş. (2010). "Tab-ı Kalb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (39): 236-238.
- Zemahşeri, E.K. (2017). *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi 't-Tenzil ve Uyûni 'l-Ekâvil Fi Vucûhi 't-Te 'vil*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.